

הערות על הדיאלוג המתוח בין אמת לכוח¹

מאת מרואן דלאל²

אוקטובר 2000 ומדעי החברה

כיצד יסתכל היסטוריון על הפגנות המחאה בקרב המיעוט הערבי הפלסטיני בתחילת אוקטובר 2000. האם עברה התקופה הנדרשת כדי להסתכל מבחינה היסטורית על אירועים אלה, לקשר את ההפגנות לאירועים אחרים, בטרם להתרחשותן, לאחריהן, ובמהלכן? אין ספק כי הפגנות המחאה האמורות סימנו מגמה כלשהי בהתפתחות המאבק של האוכלוסייה הערבית בישראל. מהי מגמה זו? האם נותרה יציבה כפי שלכאורה הסתמנה בבהירות בעת הפגנות המחאה או שמא היתה חשופה לתנודות אשר יצרו שאלות שונות מאלה שעלו מייד אם תום ההפגנות?³

דו"ח ועדת אור נהיה לטקסט מכונן קאנוני אשר ההפניות אליו נעשות גם בהקשר של הבנת הפגנות המחאה, ולא רק כדי לנסות לדעת מה התרחש באותה עת, בעיקר בקרב הזרועות השונות של הרשות המבצעת. זוהי גישה בעייתית. דו"ח ועדת אור מאופיין בגישות סותרות, שננסה לפרט חלק מהן במאמר זה⁴. אך החשוב מכך, בכל האמור לדו"ח ועדת אור ספק רב אם ניתן לראות בו כניתוח חברתי מקיף להפגנות המחאה של הציבור הערבי באותה עת.

ניתוח הפגנות המחאה באוקטובר 2000 צריך לבוא, כמובן, מקרב מדעני החברה. ברור כי למדעי החברה יש את הכלים כדי להבין, ולא רק לתאר, את אשר אירע בתחילת אוקטובר 2000 בקרב הפלסטינים בישראל. אבל גם מדעני החברה, כשאר הבריות, מתאפיינים בהבדלי גישות, אוריינטציות, ונקודות מבט. מי היא, אפוא, מדענית החברה "האוטופית" להבנת הפגנות המחאה האמורות? המועמדת שלי היא מדענית החברה שאיננה אובייקטיבית. כזאת המשוחררת לא רק

---

¹ רשימה זו מבוססת על הערות שהציג המחבר בכנס "אוקטובר 2000: זיכרון למחאה" שנערך בנצרת ביום 2.10.2004.

² עו"ד בעדאלה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל.

³ גישה מאכזבת ניתן למצוא בספרו של ברוך קימרלינג **מהגרים, מתיישבים, ילידים** (תל-אביב: עלמא – עם עובד, 2004) בין עמוד 397 ו-400. על פני עמוד אחד, אשר אינו ממוספר, מנתח המחבר את הפגנות המחאה, הרקע להן, והשלכותיהן. חרף זאת, עמוד זה, כשאר הפרק בספר העוסק במיעוט הערבי פלסטיני, אינו נטול שגיאות מביכות.

⁴ בנוסף יש לציין כי דו"ח ועדת אור התאפיין בהבנה נזילה למהות ה"פוליטי". כמו כן, הצטיין דו"ח ועדה זו במיזוג סלקטיבי בין השלטון למנהיגות מקרב החברה האזרחית. ראו, למשל, מרואן דלאל "הוועדה אכן נקטה אפליה" **הארץ** 13.9.2003. שם ציינו, בין השאר, כי גישה זו של ועדת אור באזהרת נבחרי ציבור ערבים בעייתית לא רק משום אופיה אלא גם בשל תוכנה. הנחת היסוד של הוועדה תאמה יתר על המידה את הנחות היסוד של גורמי הערכה ממסדיים, העוינים את עצם הפוליטיזציה של החברה הערבית. ראו, לדוגמה, עדות ד"ר אלי רכס בפני ועדת אור ביום 27.12.2001 (עמ' 8992 – 9038 לפרוטוקול ועדת אור), והשוו עם דו"ח ועדת אור בעמ' 60 – 80. ראו גם Elie Rekhess "The Arabs of Israel After Oslo: Localization of National Struggle" 7(3) *Israel Studies* 1 (2002).

מהשלטון אלא גם מניסיונות חסרי תוחלת לשכנע דעת קהל מסויימת. מדען החברה "האוטופי" הוא זה הניחן בגישה רצינית (rigorous)⁵, ואשר מקפיד למצב את עצמו, בעקביות ובשיטתיות, מול הצד הכוחני, תוך מודעות כי הצד השני אינו אובייקט של חמלה, אלא סובייקט השואף תמיד, מעצם מציאותו, לאתגר ולהשתחרר מכבלי הכוחניות של מדכאו. מדענית החברה "האוטופית" שלי, אם כן, היא משהו דומה לתיאור של המנחם אדוארד סעיד אודות תפקידו האקדמי והציבורי של האינטלקטואל, על אף הכתמתו של האחרון בהירוואיות שמובילה אותו אל מעבר לאנושי כמעט:

"there is no substitute, no amount of good work on the outside, no amount of involvement, that is a substitute for commitment not only to one's students, but also to the rigors of the discipline in which one finds oneself."⁶

סעיד מוסיף:

"I think the proper attitude of the intellectual outside the academy is some sort of defiance. It's very hard to maintain, but I find that it is a source of vitality, and I think, if I may be allowed this final, totally irreverent comment, it is much more important than getting one more award or one more prize."⁷

המחלקה לחקירת שוטרס (מח"ש)

ביום 18.10.2000 פנינו ליועץ המשפטי לממשלה דאז (היום שופט בית המשפט העליון), מר אליקים רובינשטיין, על מנת שיוורה על חקירת נסיבות הריגתם של 13 אזרחים מירי של כוחות המשטרה. במכתב זה פירטנו את ממצאי משלחותיהם של שני ארגוני זכויות האדם הבינלאומיים אמנסטי אינטרנשיונאל והיומן רייטס ווטש אודות התנהלות המשטרה מול המפגינים במהלך חודש אוקטובר 2000. ביום 5.11.2000 פנינו אל ראש המחלקה לחקירת שוטרס דאז, מר ערן שנדר, בבקשה מפורשת כי יורה על חקירת נסיבות ההרג בקרב אזרחים ערבים שבוצע על ידי אנשין משטרה. במכתב זה ציינו, בין השאר, כי:

"כידוע לכם, על פי סעיף 49ט לפקודת המשטרה [נוסח חדש], תשל"א – 1971, למחלקה לחקירת שוטרס שבמשרד המשפטים סמכות לחקור עבירה החשוד בקיומה שוטר, ואשר מפורטת בתוספת הראשונה לפקודה. זאת בנוסף, כמובן, לסמכות היועץ המשפטי לממשלה להורות על פתיחה בחקירה אודות חשדות לקיום דבר עבירה.

לדעתנו מתקיים חשד, לפחות, בדבר קיום עבירה מצד השוטרס היורים ושולחיהם אשר נתנו את ההוראה לירות. במקרה זה

⁵ נוכל לציין בהקשר זה, למשל, את המיתודולוגיה והקפדנות של עזיז אלעת'מה ושל ג'ורג' טראבישי. ראו עזיז אלעת'מה החילונית מנקודת מבט שונה (ביירות: המרכז ללימודי האחדות הערבית, 1998); עזיז אלעת'מה קונסטנטין זריק: ערבי למאה העשרים (ביירות: המוסד ללימודים פלסטיניים, 2003); ג'ורג' טראבישי תיאורית השכל: ביקורת ביקורת השכל הערבי (ביירות: דאר אלסאקי, 1996).

⁶ Edward Said "On Defiance and Taking Position" in **Reflections on Exile and Other Essays** (Cambridge: Harvard University Press, 2000) 500.

⁷ *Ibid*, p. 506.

הסמכות לפתוח בחקירה נגד השוטרים כמוה כמו חובה לעשות כן. כך קבע בית המשפט העליון בבג"ץ 82/297 ברגר ואח' נ' שר הפנים, פ"ד לו (3) 29, 45-47, שם נאמר כי: "...קביעת הסדרים ראשוניים בחוק, המקנים לנושא תפקיד פלוני את הכוח להפעיל סמכות בנסיבות נתונות, אינה רק בגדר הענקת כוח ושררה, אלא נגזרות ממנה משמעויות עיקריות, הלוברשות גם לבוש של **הטלת חובה**. כך טמונה בהענקת הסמכות, בין היתר, החובה לשקול את הצורך בהפעלתה ואת הדרכים הראויות שיש לנקוט בהקשר זה... בעל הסמכות עלול להיחשב למי שחוטא לחובתו, אם הוא מותיר את הסמכות, שהוקנתה לו, כאבן שאין לה הופכין במובן זה, שאינו נותן דעתו עליה מטוב ועד רע, בין לחיוב ובין לשלילה, ואינו שוקל כלל, אם ואימתי יפעילנה..."

מח"ש לא ביצעה שום חקירה רצינית באף אחד מהמקרים שבהם התבצע הרג של אזרח על ידי כוחות המשטרה. כך, למשל, מח"ש לא אספה שום ממצא מהזירות שהתבצע בהן הרג על ידי כוחות המשטרה בתחילת אוקטובר 2000, ואף לא פעלה על מנת לזהות מי מאנשי המשטרה היו מעורבים באירועים שגרמו לקיפוח חיי ופגיעה בגוף אזרחים ערבים. יצויין, כי בסמוך להרג שביצעו כוחות המשטרה, היה בידי מח"ש ארבעה דו"חות נתיחת גופות של הרוגי אוקטובר 2000 (ראמי גרה, מוסלח אבו ג'ראד, אחמד ג'בארין ומוחמד ג'בארין). מח"ש לא עשתה שימוש בנתון זה ובאמצעים אחרים כדי להגיע אל מבצעי הירי וההרג מקרב המשטרה בסמוך לאירועים עצמם.

מח"ש, שכל החוקרים במסגרתה הם אנשי משטרה לשעבר, השתתה באופן ממשי בביצוע חקירה בעקבות פרסום דו"ח ועדת אור (1.9.2003), שהמליצה כי מח"ש תחקור, בין השאר, את נסיבות ההרג של האזרחים הערבים במהלך אוקטובר 2000. בעקבות פרסום דו"ח זה פנינו אל מח"ש ביום 14.9.2003 לברר האם פתחה בחקירה כמומלץ על ידי ועדת אור. בתשובתה מיום 23.9.2003 ענתה מח"ש כי היא מנהלת "בדיקה ראשונית של החומר".

ביוני 2004 פורסמו דו"ח והמלצות ועדת השרים לענין "ועדת אור". דו"ח זה מתייחס בשני עמודים לחקירת מח"ש לפי המלצת דו"ח ועדת אור⁸. הדו"ח מביא למעשה את עמדת מח"ש, אשר סותרת את עצמה מניה וביה. מחד, מצויין כי מח"ש בהתייעצות עם פרקליטת המדינה וידיעת היועץ המשפטי לממשלה דאז, בחר לא לערוך חקירות בנסיבות ההרג בשל קיומה של ועדת חקירה ממלכתית. לשיטת מח"ש "לא יהיה זה ראוי לנהל את חקירת מח"ש במקביל לעבודת ועדת החקירה הממלכתית ויש להמתין לסיום עבודתה." עמדה זו אינה מעוגנת בדין, שכן חובתה של מח"ש על פי דין היא לערוך חקירה מיידית, מהירה, ויעילה בהתקיים חשד של ביצוע עבירה, לא כל שכן ביצוע הרג, על ידי איש משטרה. חובה זו אינה מתירת ואינה נגרעת על ידי כינונה של ועדת חקירה ממלכתית.

מאידך, מח"ש סוברת כי עבור הזמן הרב מאז ביצוע העבירות מקשה על קיום חקירה נאותה, בנוסף לבעיות של כוח אדם שהיא נתקלת בהן. עוד היא מוסיפה, כי בעת פרסום דו"ח ועדת השרים לענין

⁸ דו"ח והמלצות ועדת השרים לענין "ועדת אור" (יוני, 2004), עמ' 37 – 38.

"ועדת אור", הוחלט על חקירת מקרה אחד בלבד של הרג אזרח על ידי המשטרה באוקטובר 2000, אשר הבדיקה לגבי הסתיימה והוחלט על קיום חקירה בעניין זה.

התנהלותה הבעייתית של מח"ש ומחדליה העקביים עוד מאוקטובר 2000 זכו לביקורת מצד השופט (בדימוס) אור במהלך הרצאה שנשא ביום 1.9.2004 באוניברסיטת תל-אביב. בהרצאה זו הוא ציין, בין השאר, כי:

"ככלל, המחלקה לחקירת שוטרים לא גבתה ראיות ביחס לאירועים שבהם נהרגו אזרחים, לא אספה ממצאים בשטח, ולא ניסתה סמוך לקרות האירועים לאתר מי היו השוטרים המעורבים באירועים...המלצתה של ועדת החקירה היתה שתתקיים חקירה של מח"ש בשורה של אירועים בהם מצאו את מותם 13 אנשים. הכוונה היתה שלאור החקירה יוחלט אם וכנגד מי יש להגיש כתבי אישום. והנה מתברר שעד כה טרם נקבעו מסקנות אם יש להגיש כתבי אישום לגבי אף אחד מן האירועים שהועברו לחקירת מח"ש. ההסבר שניתן לכך הוא בעיות של כוח אדם במח"ש, וכי רק כשהתקבלה עזרה בכוח אדם זורז קצב החקירה. נוכח התוצאות הקשות של האירועים בהם נדרשה חקירת מח"ש, נוכח העובדה שהעדויות שנגבו ע"י חוקרים מטעם הועדה וע"י הועדה עצמה היו גלויות כל העת בפני הכל, כולל בפני חוקרי מח"ש, זאת כבר במהלך עבודתה של הועדה. ונוכח העובדה שחלפה כבר שנה מאז ניתנו ההמלצות בדו"ח הועדה, מצער הדבר שלא נעשה יותר במסגרת חקירת מח"ש."

הביקורת של השופט אור כלפי מח"ש במקומה היא. יחד עם זאת, יש מקום לתמיהה אודות ביקורת זו, לנוכח העובדה ששניים מצוות אוספי החומר של ועדת אור היו מטעם מח"ש. יתר על כן, הביקורת המוצדקת אודות מחדלי מח"ש בסמוך לביצוע ההרג במהלך אוקטובר 2000 אינה מוזכרת בדיון וחשבון של ועדת אור. כל מה שועדת אור מצאה לנכון לציין בהקשר זה הם כמה משפטים בדבר הצורך, שלא התממש, לאסוף ראיות חפציות מזירות ההרג, מבלי לידע את הקורא על מי מוטלת חובה זו בדיון. מח"ש מופיעה כאן כשוות ערך לוועדת אור אשר, מסיבה בלתי מדווחת, אין בידי שני גופים אלה ממצאים פסיים מזירות ההרג⁹:

"נתקלנו גם בתופעה שבחלק מהאירועים לא נאספו ראיות חפציות בסמוך לאחר האירועים, כדי שאלה יוכלו לשמש בעתיד לצרכי חקירה, בין על ידינו ובין על ידי גורמי חקירה אחרים, כמו המחלקה לחקירת שוטרים."

פרבלגייית המסתורין

האם אנחנו יודעים היום מה היו ההנחיות של הדרג המדיני לדרג המבצעי במהלך דיכוי הפגנות המחאה של אוקטובר 2000 בקרב האוכלוסייה הערבית? אין ספק כי הנסתר, או ליתר דיוק המוסתר, רב על הגלוי. ועדת אור הותירה מסמכים רבים וחשובים להבנת את עמדות הזרועות השונות של הרשות המבצעת ללא חשיפה. כך, למשל, פרוטוקולים של דיונים מכריעים בממשלה בזמן מאותה תקופה נותרו ללא אפשרות קריאה, מלבד קריאתה של ועדת אור. הדברים נכונים גם לגבי ישיבת

⁹ דו"ח ועדת אור, עמ' 15.

הממשלה המכרעת באותם ימים שהתקיימה בבוקר יום 2.10.2000. בדומה לכך, כל המסמכים שועדת אור אספה מהשב"כ, לרבות עדויות אנשי השב"כ הושארו חסויים¹⁰. בג"ץ דחה את העתירה שהוגשה על ידי כותב שורות אלה נגד קיום עדויות אנשי השב"כ בדלתיים סגורות¹¹. כל שמועדת אור מסתפקת בו הוא חשיפה מועטה ביותר, במסגרת הדו"ח שלה, לכמה מהעמדות והדיונים שנערכו על ידי ראשי הרשות המבצעת וזרועותיו המודיעיניות.

אין חולק כי ישיבת הערכת המצב שהתקיימה בביתו של אהוד ברק בערב יום 1.10.2000 היתה מכרעת. במהלך ישיבה זו היה ידוע לצמרת המדינית והמבצעית שהתכנסה שם על מותו של אזרח ערבי כתוצאה מירי של המשטרה באזור אום אלפחם. היום שלמחרת, 2.10.2000 המשטרה הרגה 6 אזרחים ערבים (אחד באום אלפחם, שניים בסכנין, שניים בעראבה, ואחד בנצרת). ביום זה גם הופעלו צלפים באזור אום אלפחם ונצרת. בבוקר של יום 2.10.2000 התראיין אהוד ברק, ראש הממשלה אז, לרדיו ואמר:

"אני אתמול בדיון שנמשך עד אחרי חצות בביתי הנחיתי את השר לביטחון פנים ואת משטרת ישראל, שאגב מגיעות להם מחמאות גדולות מאוד על השליטה העצמית שהם גילו אתמול במהלך ההפגנות, אבל אמרתי להם יש לכם אור ירוק לכל פעולה שתידרש כדי להביא לשלטון החוק ולשמירה על הסדר הציבורי והבטחת חופש התנועה לאזרחי המדינה בכל מקום במדינה."¹²

הישיבה בביתו של אהוד ברק, שהתנהלה כישיבה רשמית לכל דבר ועניין, נותרה ללא תיעוד. יתר על כן, עוזריו של אהוד ברק (מזכירו הצבאי איזנקוט וסגנו נוימן) סיפקו גרסאות סותרות באשר לסיבת העדר התיעוד. ועדת החקירה קבעה בהקשר זה כי:

"למצב זה ניתנו הסברים שונים. לא – תמיד מתיישבים ההסברים זה עם זה. בהזדמנות אחת נאמר לחוקרים מטעם הוועדה, כי ייעשה ניסיון לחפש ולמצוא העתקי פרוטוקולים של ישיבות הערכת המצב אשר התקיימו במועדים הנ"ל. בהזדמנות אחרת נטען, כי ככל הנראה הדיון לא הוקלט כלל. בהזדמנות נוספת נטען, כי נעשה ניסיון להקליטו וכי הובא לשם כך מכשיר הקלטה, אך בדיעבד התברר כי מכשיר ההקלטה לא פעל. היו סתירות נוספות בפרטים הנוגעים להקלטה. קשה ליישב בין הגרסאות הסותרות שנמסרו לעניין זה, ואף לא ניתן לסתירות הסבר משכנע."¹³

הניתוח של ועדת אור בעניינו של אהוד ברק מעלה תמיהות. כך, למשל, הועדה מצאה כי "מר ברק לא נקט בפעולות מספיקות למניעת השימוש באמצעים קטלניים או להגבלתו על ידי המשטרה."¹⁴ מצד

¹⁰ רוב המסמכים שאספה ועדת אור מהשב"כ נמצאים בקלסר המוצגים שמספרו 49, שמעולם לא נחשף על ידי הועדה.

¹¹ בג"ץ 950/02 ועד הורי הרוגי אוקטובר 2000 ואח' נ' ועדת החקירה הממלכתית לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים באוקטובר 2000 (פסק דין מיום 4.2.2002).

¹² ראיון רדיו מיום 2.10.2000 עם אהוד ברק בתוכנית הרדיו "הבוקר הזה", רשת ב', מראיין אריה גולן.

¹³ דו"ח ועדת אור, עמ' 613. ראו גם מרואן דלאל **אוקטובר 2000: משפט ופוליטיקה בפני ועדת אור** (עדאלה, 2003) 17 – 19.

¹⁴ דו"ח ועדת אור, עמ' 614.

שני, הועדה מנתחת את השפעת הנחיותיו של ברק למשטרה להקפיד על פתיחת ציר 65 גם במחיר של התעמתות עם אזרחים, אך פוטרת אותו מאחריותו להשתלשלות האירועים שם, ובייחוד בכל האמור לשימוש בצלפים באותו אזור.¹⁵ הועדה ציינה כי מתן אור ירוק מצד ברק למשטרה "לכל פעולה שתידרש", משמעו פעילות בנחישות במסגרת שיקול הדעת על פי חוק של פיקוד המשטרה. קשה לקבל ניתוח זה של ועדת אור. המשטרה מופקדת מכוח הדין על שמירת הסדר. אין היא צריכה אור ירוק מראש הממשלה לביצוע את חובתה וסמכותה על פי דין. מתן אור ירוק של ראש הממשלה דאז ברק "לכל פעולה שתידרש", בייחוד כאשר ידוע כי נהרג כבר אזרח ונפצעו רבים, משמעה הנחיה וגיבוי למעשים אלה.

בעייתית במיוחד היא הנחת המוצא שכיוונה את גישת ועדת אור לבחינת סבירות הנחיותיו והחלטותיו של ברק באותם ימים. לשיטת ועדת החקירה:

"...יש להניח, כי בשל מעמדו הרם של ראש הממשלה, ורוחב האינטרס הציבורי שעליו הוא מופקד, יהא רחב גם מרחב מתחם הסבירות העומד לרשותו של ראש הממשלה בפעולותיו ובהחלטותיו."¹⁶

לפי ניתוח זה, יוצא שראש הממשלה כפוף למערכת נורמטיבית ייחודית לו רק משום שבידו סמכויות וכוחות רבות. יוצא שראש הממשלה יש מתחם חוקי שונה, לאור מעגלי הסבירות הייחודיים לתפקידו, מאשר לפקיד שלטוני אחר, כגון מפכ"ל המשטרה. נקל להבחין כי גישה זו חותרת תחת אושיות מושגים בסיסיים של עיקרון שלטון החוק. הכלל שצריך היה להנחות את ועדת אור הפוך מזה הנקבע על ידה: ככל שיש סמכות וכוח רב יותר בידי השלטון, בייחוד כאשר השימוש בסמכות וכוח אלו משליך על מעמדן של זכויות אדם בסיסיות, כך בחינת מעשי והחלטות השלטון תיעשה בצורה דווקנית יותר. עיקרון בסיסי זה נכתב בפסקי דין של בית המשפט העליון בתדירות גבוהה, ואמור, על כן, להיות ידוע לפחות לשני השופטים חברי ועדת אור. כך, למשל, ציין בית המשפט העליון בעניין **ברזילי כי:**

"אנו אחת מזרועות השלטון, ותפקידנו שלנו הוא לפקח על כך, כי הזרועות האחרות תפעלנה במסגרת הדין כדי להבטיח את שלטון החוק בשלטון. זרועות השלטון רמות הן, אך החוק רם מכולנו."¹⁷

חוסר עקביותה של ועדת אור בולט בנושא נוסף, הוא עניין ידיעת הדרג המבצעי והמדיני אודות השימוש באש חיה של צלפים לעבר אזרחים מפגינים. כך, למשל, ועדת אור היתה מוכנה לייחס למפכ"ל וילק ידיעה אודות השימוש בצלפים על ידי המשטרה ביום 2.10.2000 לאור הדיווח אודות שימוש זה בתקשורת, אך הקפידה לציין כי הדרג המדיני לא ידע אודות שימוש זה משום שלא קיבל דיווח על כך מהדרג המבצעי. כך כתבה הועדה בעניין המפכ"ל דאז וילק:

"היו גם דיווחים בתקשורת על ירי צלפים באום אלפחם. במהדורת החדשות המרכזית של הערוץ הראשון ביום 2.10.00 בערב, היה

¹⁵ דו"ח ועדת אור, עמ' 577 – 600.

¹⁶ דו"ח ועדת אור, עמ' 598.

¹⁷ בג"צ 428/86 יצחק ברזילי, עו"ד נ' ממשלת ישראל פ"ד מ (3) 505, 585.

דיווח על כך שצלפי המשטרה ירו באום אל-פחם. למחרת הוזכר ירי הצלפים גם בדיווח על האירועים בעיתון "ידיעות אחרונות". כך גם בעיתון "הארץ" של יום 3.10.00, בדיווח על אירועי היום הקודם. נכתב, כי באום אל-פחם "השוטרים שהשתמשו ברובי צלפים ניסו למנוע את חסימת כביש ואדי עארה". למחרת, ביום 4.10.00, נכתב בעיתון "הארץ" כי ראש עיריית נצרת, ראמו ג'ראייסי, טוען שצלפים ירו על מפגינים מהגנות.¹⁸

ועדת אור פוטרת את הדרג המדיני, ובייחוד את ראש הממשלה אז ברק והשר לביטחון פנים בזמנו בן עמי, מהידיעה על פי הפרסום בתקשורת אודות שימוש המשטרה בצלפים נגד אזרחים מפגינים, אותה ידיעה שיוחסה למפכ"ל וילק. יתר על כן, הועדה מצאה כי אי הדיווח של וילק לדרג המדיני אודות השימוש בצלפים "עולה...כדי הפרתה של חובת אמון שחב הדרג הביצועי לדרג הנבחר, הממונה עליו...הצפנתו של מידע חשוב כל כך מחבלת ביכולתו של הדרג המדיני למלא את תפקידו בפקוח על הגורמים המבצעיים הכפופים לו."¹⁹

ועדת החקירה מציגה את הדרג המדיני כקורבן הסתרת מידע אודות השימוש שעשתה המשטרה בצלפים כדי לדכא הפגנות המחאה בקרב הציבור הערבי ביום 2.10.2000. אין הועדה מוצאת לנכון להפעיל את אותו היגיון, של ידיעה על סמך פרסום מפורש ובולט בתקשורת הזרם המרכזי, לגבי ברק ובן עמי. אם המפכ"ל היה צריך לדע לאור הפרסום, כפי שכל אדם סביר היה צריך לדעת, מדוע דווקא ראש ממשלה ושר לביטחון פנים אינם נמצאים במעגל הידיעה בכוח? האין לומר כי הואיל ומדובר באמצעי קטלני, שהוביל הלכה למעשה להרג של אזרחים, שני נושאי תפקידים בכירים אלה היו צריכים להיות הראשונים אשר מיוחסת להם ידיעה בכוח אודות השימוש בירי של צלפים?

ואמנם, כך נטען בפני ועדת אור באופן מפורש, קרי אי סבירותה של אי ידיעת הדרג המדיני והמבצעי אודות השימוש באש חיה ובצלפים נגד מפגינים לאור פרסום הדברים באמצעי תקשורת מרכזיים. כאמור, ועדת אור בחרה לייחס ידיעה בכוח רק למפכ"ל, אך לא לדרג המדיני:

"הדרג המבצעי הבכיר, לרבות המפכ"ל דאז יהודה וילק, והדרג המדיני (השר לביטחון פנים בן עמי וראש הממשלה אהוד ברק) טענו במהלך עדויותיהם כי לא ידעו על שימוש באש חיה מצד המשטרה, וגם לא על השימוש בצלפים נגד מפגינים, עד לדיוני ועדת החקירה. כמובהר לעיל, שימוש בצלפים נעשה כבר ביום 29.9.2000 במתחם מסגד אל-אקסא, בידיעת המפכ"ל והשר לביטחון פנים בזמן אמת. כמו כן, פקודת "קסם המנגינה" כללה באופן מפורש שימוש בצלפים, פקודה שהופעלה נגד הפגנות המחאה באותה עת. המשטרה לא רק שלא ערכה תחקירים אודות נסיבות מות מפגינים ופציעתם, אלא אף קבעה במסמכי הפקת לקחים שלה כי השימוש בצלפים היה אפקטיבי משום הרתעת המפגינים. לקח זה הוצג בכנס מפקדים של המשטרה ביום 8.11.2000, בנוכחות המפכ"ל והשר לביטחון פנים.

...

¹⁸ דו"ח ועדת אור, עמ' 495.

¹⁹ דו"ח ועדת אור, עמ' 498.

יתרה מכך, כבר בראשית אוקטובר 2000 היה דיווח באמצעי תקשורת מרכזיים אודות ירי באש חיה של המשטרה כלפי מפגינים וכן לגבי שימוש המשטרה בצלפים. כך, למשל, בערב השני באוקטובר דווח במבט לחדשות כי "אליק רון נתן את ההוראה להפעיל צלפים באום אל-פחם". באותו יום דיווח עיתון הארץ, לגבי ההפגנות באום אל-פחם יום קודם לכן כי "אום אלפחם. תושבים דיווחו כי המשטרה וכוחות מג"ב השתמשו באש חיה, במהלך כמה עימותים קשים שפרצו בעיר." ביום 3.10.2000 דיווח עיתון הארץ לגבי ההפגנות באום אל-פחם וציין את שימוש המשטרה בצלפים נגד המפגינים:

"אום אל-פחם. 75 מפגינים נפצעו בהפגנות בעיר, רובם נפצעו קל מפגיעות כדורי גומי וטופלו במרפאה מקומית, אך 12 נזקקו לאשפוז בבתי חולים בסביבה. עשרות צעירים יצאו להתעמת עם כוח שוטרים ואנשי מג"ב שחנה מול הכניסה לכפר. השוטרים, שהשתמשו ברובי צלפים, ניסו למנוע את חסימת כביש ואדי עארה. צעיר נוסף נהרג מאש השוטרים ועשרות צעירים נפצעו."

יתרה מכך. בדין והחשבון שלה מציינת ועדת אור "...שכבר ביום 3.10.00, כשנפגש רון עם ראש השב"כ אבי דיכטר בביקורו של האחרון בצפון, סיפר לו על האירועים עד אותו השלב, ובין היתר, על כך שהפעיל יום לפני כן צלפים באום אל-פחם.²⁰ מובן, כי אותו היגיון של ייחוס ידיעה בכוח אודות השימוש בצלפים לאור פרסום הדברים בתקשורת חל גם על ראש השב"כ אבי דיכטר ופקודיו. גם בעניין זה אין התייחסות כלשהי של ועדת אור. חמור מכך, דו"ח הוועדה אינו מתעכב יתר על המידה כדי לנתח מה עשה השב"כ מרגע שנודע לעומד בראשו, עוד ביום 3.10.2000, אודות השימוש בצלפים.

בתקופת אוקטובר 2000 השב"כ פעל במסגרת משרד ראש הממשלה, מכוח הסמכויות הפררוגטיביות המוקנות לממשלה ולעומד בראשה לפי חוק יסוד: הממשלה. בשנת 2002 נחקק חוק שירות הביטחון הכללי אשר סעיף 4 בו קובע את כפיפות השב"כ לממשלה, ובאופן יותר ספציפי, סעיף 4(ב) קובע כי "ראש הממשלה ממונה על השירות מטעם הממשלה." אכן, אחד מתפקידיו המרכזיים של השב"כ הינו בקרה ופיקוח על המיעוט הערבי²¹. למעשה, לשב"כ תפקיד מרכזי בהתוויית מדיניות הממשלה, על זרועותיה השונות, כלפי המיעוט הערבי²². הידיעה בפועל של השב"כ, אפוא, ועוד באמצעות מי שעמד בראשו אודות שימוש המשטרה בצלפים, בסמוך למועד שימוש זה, הינה ידיעה בכוח של ראש הממשלה, אשר במסגרת סמכויותיו וכוחותיו פעל השב"כ. כאמור, ועדת אור לא נתנה את דעתה לסוגיה זו גם כן.

²⁰ דו"ח ועדת אור, עמ' 495. ראו גם בעמ' 250.

²¹ כך, למשל, לשב"כ יש נציג קבוע באגף לחינוך ערבי במשרד החינוך, סגן מנהל האגף, אשר שולט ללא עוררין בכל המינויים הבכירים באגף זה. ראו כתב העתירה בבג"ץ 8193/04 ההתאחדות הארצית של ועדי ההורים הערבים למערכת החינוך הערבית בישראל ואח' נ' משרד החינוך ואח'.

²² השפעתו של השב"כ כוללת את רשויות אכיפת החוק, לרבות העומד בראש הפירמידה ומי שאמור להיות אמון על עקרונות בסיסיים של מימוש עיקרון שלטון החוק. כתוצאה ישירה של השפעה זו של השב"כ בחר היועץ המשפטי לממשלה להגיש כתבי אישום נגד מנהיגי התנועה האסלאמית בגין הסיוע ההומניטארי שלה לתושבי השטחים הכבושים, וכן לנסות ולפסול את רשימת בל"ד מלהתמודד בבחירות הכלליות האחרונות לכנסת. ראו גם דו"ח ועדת אור, עמ' 607.

ועדת אור דנה בהתנהלות השב"כ באותם ימים בכפפות של משי. הועדה מתארת את השב"כ, ובייחוד ראש המטה הצפוני בארגון זה, כגורם בעל השפעה חיובית. רושם זה נוצר בעיקר לאור העמדה של השב"כ, כפי שהובאה על ידי ועדת אור, בדבר הצורך של הממשלה ומי שעמד בראשה להיפגש עם מנהיגות הציבור הערבי.²³

אך מהמעט שועדת אור כן חושפת אודות עמדות השב"כ ביחס להפגנות המחאה של המיעוט הערבי, והדרך הנאותה להתמודד מולן, עולה תמונה לא מחמיאה כלל וכלל לארגון זה. מכאן בולטת חוסר העקביות של ועדת אור אשר לא דנה בסיבות והשלכות עמדות אלו של השב"כ על המדיניות שאומצה באות עת על ידי מקבלי ההחלטות ומבצעה.

ביום 1.10.2000 בערב ערך השב"כ ישיבת הערכת מצב, בידעו על קיומו של הרוג אחד באום אל-פחם ונפגעים רבים, וכי התקיימו באותו יום תהלוכות מחאה במקומות רבים בקרב האוכלוסייה הערבית.²⁴ לאחר מכן באותו ערב, ולקראת ישיבת הערכת המצב בביתו של ראש הממשלה ברק, ערך השב"כ ישיבת הערכה נוספת, יותר מצומצמת, בהשתתפות ברק עצמו. גם לישיבה זו, כמו לישיבה שלאחר מכן בביתו של ברק אין תיעוד. בניגוד לישיבת השב"כ הקודמת באותו ערב, ישיבה זו לא תועדה.²⁵ ועדת אור אינה מתעכבת בדו"ח שלה על סיבת העדר התיעוד. גישה זו סותרת את דרך טיפול הועדה בנושא התיעוד הן של הישיבה בביתו של ברק ביום 1.10.2000 והן העדר התיעוד של המשטרה אודות פעולותיהם, בייחוד במקומות שאירעו בהן פגיעות קטלניות ופגיעות אחרות בגוף ובנפש.

ביום 2.10.2000, בסביבות השעה 20:00, נערכה ישיבת הערכת מצב נוספת של השב"כ. בראש ישיבה זו עמד ממלא מקום ראש השב"כ.²⁶ יום זה היה הקשה ביותר מבין ימי המחאה של האוכלוסייה הערבית, אשר במסגרתו נהרגו 6 אזרחים ערבים, ושניים אחרים מתו מפציעהם יום לפני כן. בסך הכל היו עד לישיבה זו 9 הרוגים מקרב האזרחים הערבים, זאת בנוסף לעשרות רבות של פצועים כתוצאה מירי כוחות המשטרה. נתונים אלה היו ידועים למשתתפים בישיבה זו.²⁷ חרף זאת, סוכם על ידי מי שעמד בראש הישיבה, ממלא מקום ראש השב"כ כי "במוקדי חיכוך עם ערביי ישראל, כמו בצירים ראשיים, ייש להפגין נחישות רבה ביותר", ואין לאפשר חסימת צירים ראשיים". עמדה דומה הובעה על ידי השב"כ במהלך ישיבת הערכת מצב שנערכה ביום 3.10.2000. ועדת אור מציינת כי במהלך ישיבה זו "הובעה ההערכה, כי ערביי ישראל הפנימו את הפוטנציאל של חסימת עורקי תנועה ועל כן יש להיערך, בהפרות סדר בעתיד, לאפשרות שצמתים יהיו יעד לחסימה. בהקשר זה הובעה גם הדעה, כי אסור שיועבר המסר שהאלימות משתלמת."²⁸ את הגישה הלוחמנית, נטולת המודעות הבסיסית

²³ ראו, למשל, דו"ח ועדת אור, עמ' 607; וגם בעמ' 571.

²⁴ דו"ח ועדת אור, עמ' 206 – 207.

²⁵ דו"ח ועדת אור, עמ' 207.

²⁶ דו"ח ועדת אור, עמ' 236 ואילך.

²⁷ דו"ח ועדת אור, עמ' 218.

²⁸ דו"ח ועדת אור, עמ' 255.

לזכויות יסוד חוקתיות, הביעו ביום 3.10.2000 ראש השב"כ דיכטר, וראש המועצה לביטחון לאומי אז עוזי דיין. שוב אנו נאלצים להסתפק בתיאור ועדת אור לעמדות שני אלה:

"ראש השירות אמר, כי בעקבות האירועים מבין המגזר הערבי כי יש קווים אדומים, שלא היו ידועים לו לפני כן, כמו למשל לוטם ואזור התעשייה בתרדיון.

...

ראש המועצה לביטחון לאומי, אלוף עוזי דיין, הביע את דעתו שבכל הנוגע לאכיפת החוק, אין לאפשר עוד סגירת צירים. אלוף דיין היה ער לאפשרות שבעמדה זו כרוכה האפשרות שיהיו נפגעים, אך הביע סברה לפיה אם מרכזים כוח ופעולה בצורה נכונה, ניתן להשיג את המטרה האמורה במספר מינימלי של נפגעים."²⁹

ועדת אור ציינה דברים אלה בדו"ח מטעמה, מבלי להביע עמדה כלשהי לגביהם. יש לראות זאת בחומרה רבה. באזור התעשייה תרדיון נהרגו שני צעירים מסח'נין: וליד אבו סאלח ועמאד גנאיים³⁰. למעשה, ראשי השב"כ היו בעד גישה לוחמנית בכל האמור להתמודדות הרשויות מול הפגנות המחאה של המיעוט הערבי בתחילת אוקטובר 2000. לא רק זאת, אלא תוצאות דיכוי הפגנות המחאה, קרי הרג לא פחות מ- 11 אזרחים (עד ליום 3.10.2000), ופציעת מאות, לא גרמה להם להניד עפעף, אלא להסיק כי המיעוט הערבי הפנים כי ישנם "קווים אדומים". כלומר, מיעוט זה הורתע על ידי התנהלות כוחות המשטרה מולו. אין הבדל, אפוא, בין עמדת ראשי השב"כ שתוארה זה עתה לבין הלקח שהמשטרה הפיקה לעצמה בכנס מפקדים פנימי ביום 8.11.2000, ואשר בו נאמר כי:

"שילוב מושכל של כוחות מקצועיים מיוחדים (צלפים, מסתערבים, ועוד) באירועי הפס"ד חמורים, היווה נקי מפנה בטיפול באירועים."³¹

²⁹ דו"ח ועדת אור, עמ' 256 – 257.

³⁰ דו"ח ועדת אור, עמ' 343.

³¹ ראו מוצג מספר 747א בפני ועדת אור; ראו גם דלאל, בעמ' 27 – 28.